

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ЗА ІВАНОМ ОГІЄНКОМ

У статті доведено, що багатий педагогічний досвід сприяв Іванові Огієнку (міністрові народної освіти) у реформуванні школи всіх рівнів. Головні завдання Огієнко-міністр убачав в онаціональненні освіти, утворенні нової духовної атмосфери, зміщенні цінностей освіти з самодержавних на національні та загальнонародські, у неухильному та всебічному творенні єдиної школи в Україні.

Ключові слова: *якість освіти, вища школа, історичний досвід.*

І.Огієнко був педагогом-практиком усіх рівнів від початкової до вищої школи. Багатий педагогічний досвід сприяв Іванові Огієнку (міністрові народної освіти) у реформуванні школи всіх рівнів. Головні завдання Огієнко-міністр убачав у онаціональненні освіти, утворенні нової духовної атмосфери, зміщенні цінностей освіти з самодержавних на національні та загальнонародські, у неухильному та всебічному творенні єдиної школи в Україні.

Творчий доробок Івана Огієнка не так давно повернувся до народу, служіння якому вчений вважав метою свого життя, і активно вивчається сучасними дослідниками. Напрямами досліджень спадщини вченого стали: науково-педагогічний (А. Алексюк, С. Болтівець, О. Гривнак, Л. Ляхоцька, В. Майборода, А. Марушкевич, Н. Ничкало, Г. Опанасюк, Т. Роняк); джерелознавчий та бібліографічний (С. Гальченко, В. Ляхацький, О. Музичук, З. Тіменник); видавничий і редакторський (Т. Ківшар, Ф. Погребенник, М.Тимошик); богословський (Л. Бондарчук, А. Бурячок, Г.Стрельчук); літературознавчий (В. Мацько, О. Мишанич, Є.Сохацька).

Однак, незважаючи на досить широкий спектр досліджень різноманітних аспектів спадщини Івана Огієнка, недостатньо вивчено, на наш погляд, ефективність впровадження лінгводидактичних ідей вченого щодо навчального процесу з рідної мови в освітніх закладах, що і стало метою нашого дослідження.

Докладний аналіз лінгводидактичного спадку І.Огієнка допомагає визначити розуміння ним змісту освіти, його організаційних і лінгводидактичних аспектів, принципів побудови навчально-виховного процесу з рідної мови, конкретних методів та прийомів навчання. На думку Івана Огієнка, зміст освіти і виховання тільки тоді буде успішним і спроможним творчо розкрити та розвинути індивідуальні здібності студентів, їхні інтелектуальні можливості і нахили, коли він співзвучний із багатовіковою культурою рідного народу. Він пише, що віра й культура перетворюють народ на свідому націю.

Значну увагу у своїх дидактичних дослідженнях учений-педагог приділяв пошукові оптимальних принципів навчання. Визначаючи підвалини, на яких повинен засновуватися процес вивчення рідної мови, І.Огієнко насамперед указував на принцип науковості. За вченим, граматику повинна будуватись тільки на науці, на непохитних наукових законах. Обмірковуючи організацію лінгвістичного курсу, учений зауважував: "від самого початку не відступаємо від загальної засади: наші виклади мусять бути науковими у своїй істоті, але приступними в формі" [5; С.536].

Іван Огієнко був глибоко переконаний у тому, що доступність навчання створює необхідні психолого-педагогічні умови для хорошого настрою учнів, стимулює глибоке мислення, активізує пізнавальний пошук. Отже, навчально-виховний процес з рідного мовлення повинен будуватися з урахуванням принципу оптимального ступеня складності. Оскільки, за словами педагога, доступність навчання є необхідною умовою свідомого вивчення мови.

Педагог виступав проти механічного заучування, підкреслюючи, що ні в якому разі не можна завчати догматично того, чого не розумієш, він рекомендував викладачеві привчати студентів свідомо ставитися до всіх мовних питань, оскільки "свідомість ця їм завше знадобиться". Відтак, на думку професора Огієнка, свідомість є обов'язковим принципом вивчення рідної мови.

Історизм у навчанні рідної мови – один з провідних лінгводидактичних принципів Івана Огієнка. На думку вченого, усе, чого навчають в українській граматиці і мові загалом, повинно бути перейнято історичним поглядом. Граматика повинна дати повний, яскравий малюнок життя мови, змалювати мову від її початку аж до нашого часу. Завдання викладача І.Огієнко вбачав у при звичаюванні студентів до аналізу мовного матеріалу. Викладач, за словами І.Огієнка, повинен "повсякчасно ворушити їхню думку і завжди наводити на гадку, що в житті мови немає нічого випадкового" [4; С.11].

Чільне місце в лінгводидактиці Огієнка належить принципам систематичності навчання та послідовності у подачі матеріалу. Внаслідок систематичного оволодіння новим матеріалом та вироблення практичних навичок оперувати ним, в студентів з'являється потяг до навчання, бажання поповнювати знання. У викладі матеріалу, за І.Огієнком, необхідно підтримувати зв'язок попереднього з наступним, встановлювати логічні зв'язки між його частинами, постійно подавати матеріал та завдання "для повторення".

Міцність знань забезпечується глибоким розумінням нового матеріалу, яскравістю вражень, одержаних студентами при його поясненні, комплексом завдань на повторення, адекватною організацією уроків, достатньою кількістю практичних завдань, виконанням самостійної та домашньої роботи. Вдало дібраний підручник, поєднання різноманітних видів робіт, яскрава особистість викладача, здатного сконцентрувати увагу студентів, свідоме засвоєння знань, а також така форма викладу, що "легко подається й для заучування" – чинники, що визначають Огієнкове бачення забезпечення принципу міцності знань. Ефективність освітнього процесу з мови залежить також від глибокого індивідуального підходу, урізноманітнення та диференціації завдань для кожного студента. У практичних порадах викладачу знаходимо рекомендацію І.Огієнка давати посилені завдання тим, хто "не може одразу запам'ятати". У підручниках вченого знаходимо вправи з посиленою і частково посиленою складністю. Окрім цього, зауважував педагог, необхідно враховувати індивідуально-психологічні особливості студента, його спостережливість, пам'ять, працездатність, волю тощо.

Зважаючи на емоційність, як одну з етнопсихологічних характеристик українського студента і провідну ознаку української літературної мови, учений наголошував на обов'язковості врахування принципу емоційності навчання та

застосуванні широкого спектру педагогічно-емоційних стимулів, що викликають позитивні мотиви діяльності. Емоційний стиль викладу дає змогу забезпечити мовний розвиток студента на основі єдності його душі, розуму й серця. Саме в такому випадку максимально мобілізується увага студента, його пам'ять і мислення. Це створює необхідне підґрунтя для паралельного розвитку мовлення і мислення, що, на думку вченого, є обов'язковою умовою ефективного навчання мови.

Особливості української мови зумовили визначення ще одного педагогічного принципу - простоти та ясності викладу навчального матеріалу. Професор Огієнко, виходячи з того, що існують два способи мислення "народний, популярний і інтелігентський, доступний не для багатьох" [6; С.71-72], зауважував, що навчання, яке ґрунтується на наукових підвалинах, повинно бути простим і ясным. Стиль викладу, форми навчальної діяльності повинні бути зрозумілими. Відтак, студенти призвичаюватимуться до ясності, чіткості і простоти викладу власних думок, міркувань, тверджень.

Широке застосування адекватно дібраного дидактичного матеріалу, в тому числі й фольклорного, який сприяє засвоєнню не лише теоретичних положень і правил з мови, а й народних чеснот, шляхетних традицій і норм християнської моралі, забезпечує духовне, моральне, національне, громадське виховання студентів. Саме на цьому ґрунтується один із важливих принципів лінгводидактики Івана Огієнка – принцип виховуючого навчання. Основним виховним завданням при вивченні рідної мови, на думку вченого, повинно стати прищеплення любові до неї: "кохати таку мову повинно повним серцем, а вчити її – всіма силами!". Цій меті служить використання на уроках яскравих і влучних народних прислів'їв, приказок, вивчення малих фольклорних жанрів, правильне, виразне читання художніх творів, інсценізація, декламація. Усе це, у свою чергу, сприяє розвитку естетичних смаків, розвиває чуття мови, призвичаює поважати народ - творця цієї мови та красне письменство - майстрів слова. Усе це, зрештою, сприяє підняттю статусу рідної мови. Учений розглядає народ і мову як єдине неподільне ціле, вбачаючи у стані літературної мови ступінь культурного розвитку народу. В цьому полягає, за І.Огієнком, принцип культуровідповідності. Сюди він відносить дотримання лексичних, граматичних, стилістичних норм української літературної мови, правил орфоєпії тощо.

Номенклатура принципів, на яких базується навчання мови в лінгводидактичній спадщині І.Огієнка, переконує у різнобічності підходів вченого до побудови навчально-виховного процесу. Методика І. Огієнка будується так, щоб охопити всі істотні зв'язки, які існують між мовою як лінгвістичною системою, відбитком етнокультурологічного світогляду народу творця та носія мови, студента як суб'єкта навчання.

Прикладний характер лінгводидактичного доробку професора Огієнка визначається його конкретними спробами визначити структуру лінгвістичного курсу. Невдоволеність чинними в ті часи програмами з української мови неодноразово змушувала вченого висловлювати міркування з приводу визначення такого змісту навчання, що був би адекватним тогочасним науковим вимогам мовознавства. Найпершою вимогою І.Огієнка до програми курсу була її повнота або закінченість. Він вважав, що недоліком тогочасних програм була їх обмеженість і зведення до правопису та початкової граматики. Навчання рідної мови, за професором І.Огієнком, мусить бути концентричним "цебто кожен раз подається предмет у можливо закінченій цілості, але дедалі цілість ця, її зміст усе ширшає" [5; С.536]. Мовний курс повинен забезпечити різнобічну філологічну освіту, практичне оволодіння мовними засобами та усвідомлення основних закономірностей лінгвістичних процесів.

Педагогічний доробок Івана Огієнка відзначається багатоаспектністю, увагою до всіх важливих чинників навчально-виховного процесу. Зупинимося на тих, що є пріоритетними в лінгводидактиці вченого. Іваном Огієнком розроблені і науково обґрунтовані вимоги до уроку з рідної мови. Їх визначення впливає із системи навчальних принципів і охоплює такі положення: кожен урок повинен мати чітко визначену мету, яка спрямовує діяльність студентів у конкретному напрямку; для полегшення сприймання матеріалу, а також з метою активізації мовлення, необхідно записувати на дошці не лише тему уроку, а й план, а в кінці – висновок; велика увага на уроці повинна приділятися практичній роботі з підручником і над вправами; кожен урок повинен оснащуватися відповідним наочним та ілюстративним матеріалом; роботу на уроці організовувати індивідуально, підтримувати слабких у навчанні студентів; основна робота щодо оволодіння новим матеріалом і його закріплення повинна здійснюватися на уроці, студенти не повинні обтяжуватися надлишковим домашнім завданням. Структура уроку передбачає першочерговий виклад теоретичного матеріалу з подальшим аналізом його студентами.

Метою Івана Огієнка у справі укладання підручників було створення такої книжки, яка була б "більше до читання дітям та до практичної їм роботи по вивченню рідної мови і щоб у ній було якнайменше завчати" [2]. Зміст і структура підручника повинні відображати функції навчального предмета в освітній системі; його значення для розвитку студента, програмні вимоги до його знань, умінь і навичок. З-поміж основних вимог педагога до підручників відзначимо: науковість змісту; сучасну лінгвістичну наповнюваність (використання єдиної мови і термінології); насиченість підручників текстами з відповідним виховним, патріотичним навантаженням, уривками творів красного письменства, інформацією краєзнавчого характеру; відповідність завдань і вправ підручників і навчальних посібників віковим особливостям; чітке дотримання у зовнішньому оформленні навчальної літератури коректурних та естетичних вимог; першокласне виконання ілюстративного матеріалу; привабливість змісту і форми; чітка структурованість матеріалу, наявність довідкового апарату та деякі інші. Л.Л.Ляхощкою, дослідницею виховного потенціалу рідної мови у творчій спадщині Івана Огієнка, була виокремлена пропонувана вченим інноваційна методика роботи з підручником. Її суть полягає у визначенні завдань для аудиторної та самостійної роботи. Перші передбачають: спостереження мовного явища, умовивід, правила для повторення і самоконтролю; виконання лінгвістичних задач, пошукових завдань. Завдання другої групи містяться в опануванні теоретичного матеріалу; роботі над правописом, консультаціях у носіїв знань літературної мови і т.ін. Така різноманітність підходів до використання підручника забезпечувала самостійність студентів у оволодінні матеріалом та в лінгвістичних спостереженнях, розвиток творчого мислення, розумових здібностей, умінь здійснювати основні мислительно-логічні операції тощо.

Вправи Іван Огієнко розглядав як важливий і необхідний засіб в опануванні лінгвістичними знаннями та виробленні

практичних умінь та навичок. Важливою умовою їх виконання був свідомий підхід, кожен студент повинен знати, з якою метою виконується вправа, на закріплення якого матеріалу вона спрямована.

Іван Огієнко видає книжку "Наука про рідномовні обов'язки", що стала рідномовним катехізисом для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, студентів і широкої громадськості. Усвідомлення Іваном Огієнком рідної мови як найважливішої основи, на якій духовно й культурно зростає кожний народ, впливало з таких чинників: національною ознакою самоідентифікації народу є рідна мова, а найміцнішим цементом єдності нації є добре вироблена літературна форма рідної мови. Через це, зауважував учений, кожний народ виробляє собі певну реальну практику, щоб забезпечити рідній і літературній мові найкращий і найлегший розвиток. В означеній праці І. Огієнко виклав основні принципи рідномовної політики (рідномовні обов'язки), які розумів як збір державних і приватних практик найкращого розвою рідної і літературної мови, потрібних для скорішого духовного поступу народу та його культури. Рідномовна політика, на думку вченого, є надзвичайно важливою для будь-якого народу, її мусить знати кожний інтелігент, який бажає бути свідомим членом своєї нації.

У "Науці про рідномовні обов'язки" чітко простежується двобічність поглядів ученого на феномен "рідна мова". Як громадський діяч, учений пов'язує її з державними цінностями, які оновлюються в духовній культурі кожного народу. За словами професора Огієнка, рідна мова виступає найважливішим ґрунтом духовного й культурного розвою народу, то сила культури, а культура – сила народу. Як патріот своєї країни, учений стверджує, що тільки рідна мова є для людини найвищою цінністю, оскільки приносить найбільше й найглибше особисте щастя, водночас вона є і найвищою державною цінністю, оскільки формує найсильніші патріотичні характери.

Аналіз праці "Наука про рідномовні обов'язки" дозволяє дійти висновку щодо цілісності системи поглядів ученого на порушену ним проблему, різнобічності підходів до її висвітлення, багатоаспектності шляхів її вирішення. У назвах розділів книги простежується прагнення автора довести, що розв'язання означеної проблеми залежить від послідовної діяльності кожного громадянина, кожного члена суспільства. Книга містить методологічні засади впровадження рідномовної політики в державне життя, обіймає серію рідномовних приписів для всіх членів суспільства, незалежно від їхнього віку, соціального статусу, професії, місця проживання тощо. Свої рідномовні обов'язки щодо літературної мови держава повинна виконувати через церкву, школу, пресу, урядову та судову системи, письменників, інтелігенцію, театр, кіно, радіо тощо, де вживання унормованої літературної мови є обов'язковим.

Стрижнем концепції мовної освіти Івана Огієнка є оволодіння кожним громадянином соборною літературною мовою. Найпершими рідномовними обов'язками громадянина є охорона честі рідної мови, її практичне використання у родинному та громадському спілкуванні.

Другим концентром уваги автора "Науки про рідномовні обов'язки" є висвітлення через систему тез-приписів основного рідномовного гасла "Для одного народу – одна мова і вимова, один правопис" та розкриття практичних шляхів його реалізації. Сучасний Іванові Огієнкові стан мовленнєвої практики в Україні та в діаспорі свідчив про відсутність єдиних мовних правил та норм, яких би дотримувались усі, хто розмовляє українською мовою. Учений вважав, що "без соборної літературної мови жодний, навіть дуже численний народ, не може стати свідомою нацією" [3; С.16]. Соборна літературна мова, вимова і правопис надають глибокого почуття всенародної єдності, живої духовної сили й політичної могутності, стають могутнім знаряддям для виховання правдивих національних талантів і геніїв. Учений зауважував, що першою ознакою інтелігентності людини є добре знання нею літературної мови, яке здобувається лише через навчання.

Основними носіями добре виробленої літературної мови, повинні бути ті люди, від яких навчається її пересічний громадянин. Це насамперед письменники, представники преси, духовенство, працівники культури, науки, інтелігенти вільних професій, державні службовці. Кожний письменник, як творець соборної літературної мови, повинен, по-перше, не тільки досконало практично й теоретично знати свою соборну літературну мову, але й постійно поновлювати ці знання. По-друге, письменник повинен дбати про форму та ідею своїх творів. Мова його творів повинна бути "небуденною, соковитою, промовистою, яскравою" [3; С.21], в ній повинно бути багато синонімів, епітетів. При цьому вона має бути вільною від говіркових та місцевих слів, архаїзмів, що можуть застосовуватися у творах лише з метою "артистичною або ілюстраційно-науковою" [3; С.21].

Забезпечення рідномовного виховання можливе лише за умов, коли кожний учитель, незалежно від фаху, досконало володіє рідною мовою, вимовою, правописом, знає Науку про рідномовні обов'язки і невпинно наполегливо виконує всі її приписи. Учитель рідної мови мусить "пильнувати, викликувати у своїх учнів любов, пошану та зацікавлення до рідної мови, а це приведе до глибокого вивчення її" [3; С.27].

Особливу увагу привертають положення й рекомендації, сформульовані вченим-педагогом щодо визначення мети, функцій і завдань педагогічної системи та її окремих структурних підрозділів у виконанні рідномовної політики з урахуванням типу закладу освіти та вікових особливостей учнів і студентів.

У вищій школі студентство повинно "добре знати найперше свою соборну літературну мову й вимову, правопис. Особливо ж мусять вони плекати вивчення складні своєї мови й пишатися її знанням" [3; С.32]. Окрім цього, студентство зобов'язане добре знати "Науку про рідномовні обов'язки" й віддано працювати за її наказами та для проведення її в життя. У навчальному закладі студенти мусять використовувати рідномовні підручники, опановувати рідномовну фахову термінологію, збирати діалектологічний матеріал для вивчення рідної мови.

Підсумовуючи сказане, зауважимо, що "Наука про рідномовні обов'язки" цілісно і послідовно доводить, що рідна мова є об'єднуючим, консолідуєчим фактором, оскільки "Держава, що не об'єднує всіх племен свого народу соборною літературною мовою, завжди наражена й на політичне роз'єднання цих племен" [3; С.13]. "Рідномовний катехізис" Івана Огієнка повинен стати концептуальним статутом у ділянці мовної політики й освіти задля забезпечення державності українського народу, підняття його культурного рівня, виховання національно-патріотичних почуттів. У лінгводидактичному доробку Івана Огієнка викладено вимоги до змісту навчання, проведення уроків, укладання підручників та розробки вправ з рідної мови. Окрім цього, ученим було детерміновано систему принципів, на яких

повинен базуватися навчально-виховний процес з рідної мови.

Значний часовий відтинок відділяє сьогоднішнє від того часу, коли були написані праці І.Огієнка. Однак більшість їх положень є незаперечно злободенними й актуальними для сучасної рідномовної політики та мовленнєвої практики в Україні.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у вивченні педагогічної спадщини інших лінгводидактів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біла О.М. Реалізація "рідномовних обов'язків" Івана Огієнка в позакласній роботі з учнями 5-7 класів / Дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / О.М. Біла. – Одеса, 2002. – 253 с.
2. Которович Т. Життя й діяльність професора, доктора Івана Огієнка (Ювілейна ретросинтеза) / Которович Т. // Науковий збірник у 30-річницю наукової праці професора, доктора І.Огієнка. – Варшава: Наклад ювілейного комітету, 1937. – С.3-6.
3. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / Іван Огієнко. – Львів: Українська Академія Друкарства; вид-во "Фенікс" при сприянні фонду "Відродження", 1995. – 46 с.
4. Огієнко І. Рідна мова в українській школі / Іван Огієнко. – К.: Вид-во С.Черепівського, 1917. – 32 с.
5. Огієнко І. Рідна мова в школі. Нариси й замітки / Іван Огієнко. – Рідна мова. – Число 12(48). – 1936. – С. 529-538.
6. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – К.: Довіра, 1992. – 141 с.

Подано до редакції 29.07.11